

UN ENCÀRREC DE L'INFANT PERE D'ARAGÓ I D'ANJOU A FERRER BASSA EL 1346: EL *SALTIRI* ANGLOCATALÀ

per ALBERT MARTÍNEZ ELCACHO i JOAN YEGUAS i GASSÓ

RESUM

El present article aporta diversos documents inèdits sobre la il·luminació d'un llibre manuscrit, il·lustrat a la Catalunya del segle XIV. El comitent de l'obra era un membre de la família reial, l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, i l'artista que l'executà fou el pintor Ferrer Bassa. Concretament, el llibre a miniar era un saltiri ja escrit, glossat i historiat, al qual se li havien d'afegir algunes escenes. El treball artístic va portar-se a terme entre final del 1346 i mitjan 1348. Amb aquestes premisses i altres arguments, identifiquem l'obra en qüestió amb el conegut *Saltiri anglocatalà* conservat a París (Biblioteca Nacional de França, ms. lat. 8846). Això representa una confirmació de l'autoria artística i una fixació cronològica d'aquest còdex, ja que, fins ara, l'atribució i la datació havien anat oscil·lant a partir dels diferents estudis publicats. A més, també suposa trobar-nos davant d'un promotor inesperat, l'infant Pere d'Aragó, una personalitat clau per entendre el segle XIV des d'una perspectiva catalana i europea.

Paraules clau: pintura gòtica, miniatura, manuscrit il·luminat, Ferrer Bassa, infant Pere d'Aragó i d'Anjou, *Saltiri anglocatalà*.

ABSTRACT

This paper presents some unpublished documents related to an illuminated manuscript which was illustrated in Catalonia in the 14th century. The patron of this artwork was a member of the royal family, *Infante* Peter of Aragon and Anjou, and the artist who executed it was the painter Ferrer Bassa. In particular, the book to be illuminated was an already written, glossed and historiated psalter to which some scenes had to be added. The illumination was done between the end of 1346 and mid-1348. Based on these premises and other arguments, we identify the artwork in question as the *Great Canterbury Psalter (Anglo-Catalan Psalter)*, which is housed in the Bibliothèque Nationale de France (Manuscrit Latin 8846) in Paris. This confirms the authorship of the artwork and sets its execution chronologically. Until now, the attribution and dating of the miniature illustrations had varied according to the different published studies. In addition, this study shows that the artwork patron is an unexpected one, *Infante* Peter of Aragon, a crucial person to understand the 14th century from the Catalan and European perspectives.

Keywords: Gothic painting, miniature, illuminated manuscript, Ferrer Bassa, *Infante Peter of Aragon and Anjou, the Great Canterbury Psalter (Anglo-Catalan Psalter)*.

INTRODUCCIÓ

A final de l'any 1346, coincidint en el temps amb la cancel·lació del darrer contracte de Ferrer Bassa per fer els murals de la capella de Sant Miquel del monestir de Pedralbes, a Barcelona, aquest magnífic pintor català va rebre l'encàrrec d'il·lustrar un saltiri. La comanda es va fer per ordre de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades. Així ho testifiquen una sèrie de cartes inèdites, datades el 1346 i el 1348, descobertes a l'Arxiu Ducal de Medinaceli (ADM). Malauradament, no s'ha pogut localitzar l'acord escrit entre ambdós, per la qual cosa no es poden conèixer en detall les condicions de l'execució de l'obra, ni les particularitats del contracte. En qualsevol cas, la notícia de l'encàrrec permet confirmar que Ferrer Bassa va realitzar almenys una obra pictòrica per a aquest personatge, fill del comte rei Jaume II d'Aragó i de Blanca d'Anjou.

El saltiri en qüestió, com argumentarem en les pàgines següents, creiem que s'ha d'identificar amb una obra que s'ha conservat fins als nostres dies i que, per raó de la seva il·luminació, s'anomena *Saltiri anglocatalà*. Un treball excepcional que va ser iniciat cap a final del segle XII a Anglaterra i acabat al segon quart del segle XIV a Catalunya, on se'n completaren les miniatures i s'ompliren els espais en blanc que havien deixat els il·lustradors a l'obra primigènia. D'aquesta manera, identificant el saltiri que apareix en els documents del 1346 i del 1348 amb el *Saltiri anglocatalà*, l'encàrrec esdevé fonamental per dues raons concretes: en primer lloc, es presenta l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou com a promotor i mecenes d'aquesta obra d'art refinada i de qualitat i, en segon lloc, es confirma documentalment que va ser Ferrer Bassa qui la va executar.

Fins ara, s'ha afirmat que la promoció de la part catalana d'aquest llibre miniat havia estat a càrrec del monarca Pere el Cerimoniós (III de Catalunya i IV d'Aragó), i, certament, molts dels arguments que s'han esgrimit per fonamentar aquesta assignació també podrien ser aplicables al seu oncle, l'esmentat infant Pere d'Aragó. Com analitzarem al llarg de l'article, presentant noves dades que corroboren les nostres hipòtesis, és perfectament factible que el comitent del saltiri que es conserva a París hagués estat aquest oncle del Cerimoniós. Altrament, cal considerar el saltiri de l'infant Pere com un dels darrers treballs que va realitzar Ferrer Bassa, ja que la seva cronologia s'ha de fixar entre els anys 1346 i 1348, alguns anys després del que s'ha dit fins avui. Precisament, els arguments estilístics que han permès atribuir-ne l'autoria es veuen recolzats per la documentació que veu la llum amb el present article.

EL *SALTIRI* ANGLOCATALÀ

El saltiri auri conservat a París, a la Biblioteca Nacional de França (ms. lat. 8846), conegut com a *Saltiri anglocatalà* (fig. 1), fou una obra realitzada per l'escriptori de la Christ Church o catedral de Canterbury (Anglaterra) a final del segle XII.¹ És la tercera i darrera còpia d'una sèrie de saltiris elaborats per aquest taller de Canterbury a partir del model del *Saltiri d'Utrecht*, una obra carolíngia de l'escola de Reims feta al segle IX. El llibre que ens ocupa és un saltiri bíblic, on tots els salms estan acompanyats d'una gran miniatura d'encapçalament, i el text del qual es troba en tres columnes paral·leles corresponents a tres traduccions llatines dels salms: la romana, la gal·licana i l'hebraica. Però l'obra anglesa de final del XII va restar inacabada. Concretament, el text està esstroncat a partir del versicle 6 del salm 98. Dels cent setanta-sis folis del llibre, només s'havia miniat fins al fol. 72v (salm 40), amb quaranta-sis il·lustracions, i també se'n van esbossar unes altres set, que estan intercalades amb les miniatures del segle XIV i que arriben fins al fol. 93r (salm 53). Aquesta obra sorgida a Canterbury, amb una forta influència de l'art bizantí, s'acostuma a datar entre els anys 1170 i 1190. Morgan va proposar que l'encàrrec d'aquest còdex tan luxós va ser a càrrec d'un rei d'Anglaterra (com Enric II) o d'un de França (com Lluís VII o Felip August), o bé d'un magnat com Enric el Lleó, duc de Saxònia. Per la seva banda, Pagès té present la interessant i inexplorada possibilitat que el comitent fos el rei Guillem II de Sicília, casat des del 1177 amb Joana (filla del rei Enric II d'Anglaterra), i que la destinació fos la catedral de Monreale, lloc de culte que ell mateix va fundar i dotar. Guillem II hauria encarregat el còdex a artífexs que van treballar als mosaics de Monreale, i hauria quedat incomplet per la mort del promotor l'any 1189. L'arribada del saltiri a Catalunya s'hauria pogut esdevenir entre els anys 1194 i 1196, a través dels pactes en què va participar el germà de Joana, el rei Ricard Cor de Lleó, amb el rei Alfons I de Catalunya (II d'Aragó). A banda dels paral·lelismes entre els mosaics de Monreale i el *Saltiri anglocatalà*, aquestes dues obres són fonamentals per entendre les pintures murals de la sala capitular de Sixena (avui conservades al Museu Nacional d'Art de Catalunya, MNAC/MAC 68703-68709), realitzades a partir del 1196.²

L'obra anglesa va arribar a Catalunya i, durant molt de temps, va romandre inalterada. Al cap de cent cinquanta anys, ja en el segle XIV, Ferrer Bassa, un pintor ben conegut per l'entorn de la monarquia i format a Itàlia, va rebre l'encàrrec de completar el saltiri amb noves il·lustracions. Concretament, es va responsabilitzar de fer més de cinquanta folis de gran format, amb miniatures dividides en registres compostos per

1. També es pot consultar la magnífica edició facsímil publicada per M. MOLEIRO, *Psalterium glosatum: Salterio anglo-catalán: Manuscrito latín 8846 de la Bibliothèque Nationale de Paris*, Barcelona, M. Moleiro, 2004.
2. C. R. DODWELL, *The Canterbury School of Illumination: 1066-1200*, Cambridge, University Press, 1954; N. MORGAN, «El Salterio anglo-catalán. El fragmento de Canterbury», a *Salterio anglo-catalán*, Barcelona, M. Moleiro, 2006, p. 29-55; M. PAGES I PARETAS, «Un saltiri de Guillem II per a Monreale? Sobre els orígens del *Saltiri anglocatalà* de París», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, núm. 20 (2012), p. 287-308. Vegeu també: O. PACHT, «A Cycle of English Frescoes in Spain», *The Burlington Magazine*, vol. CIII, núm. 698 (1961), p. 166-175; W. F. OAKESHOTT, *Sigena: Romanesque Paintings in Spain and the Winchester Bible Artists*, Londres, Harvey, Miller and Medcalf, 1972.

vinyetes, i també va haver d'afegir les caplletres amb personatges. Ara, amb l'aportació documental que realitzem, queden totalment definides l'autoria i la cronologia de l'obra, però, fins a arribar a aquest punt, la historiografia que ens ha precedit ha realitzat moltes i variades hipòtesis. Omont (1906) afirmava que les miniatures més tardanes eren de la mà d'un mestre italià que hauria treballat al voltant de l'any 1300. Leroquais (1940-1941), que fa una descripció detallada de les il·lustracions, situa l'autoria ja en el segle XIV. Meiss (1941) fou el primer a observar les relacions estilístiques entre el saltiri i obres pictòriques catalanes com el políptic Morgan (The Morgan Library & Museum de Nova York) o el retaule de sant Marc de la seu de Manresa.³

A partir d'aquest moment, la historiografia es bifurca i trobem dos corrents: d'una banda, els qui creuen en una autoria italiana i, de l'altra, els qui pensen en una autoria catalana, vinculada al qui en aquella època s'anomenava *mestre de sant Marc*, pel retaule manresà suara esmentat. Entre els partidaris de la teoria italiana, trobem Toesca (1951), que va apuntar vers un pintor que treballava entre Siena i Nàpols, no aliè a l'art que llavors es feia a Avinyó, o Bologna (1961), que suggereix un artista pròxim a l'escola bolonyesa i al mestre d'Estopanyà. Entre els partidaris de la teoria catalana, influenciats per Meiss, tenim Wormald (1953), que afegeix un nou element al trencaclosques, el còdex hebreu conservat a la Biblioteca Reial Danesa conegut com a *Maimònides de Copenhaguen* (datat a Barcelona l'any 1348), i, després, hi ha un llarg reguitzell d'autors, com ara Domínguez Bordona i Ainaud (1958) o Bohigas (1965), entre d'altres.⁴

Madurell (1952) va publicar un document de l'11 de desembre de 1346 que corresponia al rebut signat per Arnau Bassa per l'obra d'un retaule de pintura encarregat per uns sabaters. Des del principi, aquest testimoni es va relacionar amb el gremi de sabaters de Barcelona, els quals tenien una capella a la catedral de la ciutat i sant Marc com a patró; amb posterioritat, aquestes pintures foren venudes, entre els anys 1431 i 1443. Tanmateix, aquesta obra no es va vincular al retaule de sant Marc de Manresa fins que Verrié (1957) ho va proposar. Des d'aleshores, l'anònim mestre de sant Marc es va connectar amb Arnau Bassa i llurs col·laboradors.⁵ Per tant, aquesta atribució demostrava que Arnau Bassa i el seu pare, Ferrer, autors documentats del retaule de sant Marc i de

3. H. OMONT, *Psautier illustré (XIIIe siècle): Reproduction des 107 miniatures du manuscrit latin 8846 de la Bibliothèque Nationale*, París, Berthaud, 1906; V. LEROQUAIS, *Les psautiers manuscrits latins des bibliothèques publiques de France*, vol. II, Màcon, Protat, 1940-1941, p. 78-91; M. MEISS, «Italian Style in Catalonia and a Fourteenth Century Catalan Workshop», *The Journal of the Walters Art Gallery*, núm. 4 (1941), p. 71-76.

4. P. TOESCA, *Il Trecento*, Torí, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1951, p. 826; F. BOLOGNA, «Di alcuni rapporti tra Italia e Spagna nel Trecento e "Antonius Magister"», *Arte Antica e Moderna*, núm. 12-14 (1961), p. 44; F. WORMALD, «Afterthoughts on the Stockholm Exhibition», *Kunsthistorisk Tidskrift*, vol. XXII, núm. 3-4 (1953), p. 75-84; J. DOMÍNGUEZ BORDONA i J. AINAUD, *Miniatura: Grabado: Encuadernación*, Madrid, Plus-Ultra, 1958, col·l. «Ars Hispaniae», vol. XVIII, p. 153; P. BOHIGAS, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña*, vol. II, Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona, 1965, p. 122-127.

5. J. M. MADURELL MARIMÓN, «El pintor Lluís Borrassà, su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras: III. Adenda al apéndice documental», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. X (1952), doc. 380; F. P. VERRIÉ, «La pintura», a J. FOLCH I TORRES (coord.), *L'art català*, vol. II, Barcelona, Aymà, 1957, p. 387.

les pintures de Pedralbes, respectivament, tenien uns estils molt diferents. Això va suposar que l'obra del saltiri fos adscrita per la historiografia a l'òrbita d'Arnau Bassa, és a dir, a la complexa personalitat del mestre de sant Marc, i, en conseqüència, fos allunyada de la mà de Ferrer Bassa.

A partir de la divulgació de l'existència del *Llibre d'hores* de Maria de Navarra, conservat a la Biblioteca Marciana de Venècia, mitjançant Avril (1983), va produir-se un canvi de percepció sobre l'esmentat mestre de sant Marc. Dalmases i José Pitarch (1984) relacionaren el *Llibre d'hores* amb un document del 1342 on el rei Pere el Cerimoniós reclamava un llibre d'hores a la seva muller, Maria de Navarra, que havia realitzat Ferrer Bassa. Gudiol i Alcolea (1986) trobaren contradictori, però, que el mateix pintor que havia fet les pintures de Pedralbes hagués realitzat les miniatures del llibre de Maria de Navarra.⁶ Un problema de digestió que, sumat als dubtes que plantejava l'atribució del saltiri, va provocar interpretacions esbiaixades amb relació al taller bassà.

Alcoy (1988) és qui fa un pas endavant, en llançar una idea fonamental: el qui es creia que era un únic mestre de sant Marc, i que també treballà en el *Llibre d'hores* de Maria de Navarra, en realitat, s'ha de dividir en tres mans, una de les quals és la mateixa que realitzà el saltiri de París (en solitari) i els murals de Pedralbes (en col·laboració), i que l'autora identifica amb Ferrer Bassa. Per tant, Alcoy clarifica el panorama i aposta per aquest pintor com a únic autor del *Saltiri anglocatalà*. En paraules textuais, a la seva tesi (1989), diu: «Al nostre parer, només l'obrador de Ferrer Bassa podia fer-se càrrec d'aquesta empresa [el saltiri]». Una hipòtesi atributiva que la mateixa Alcoy (2006) desenvolupa a partir d'arguments basats en la cultura artística del pintor i en la iconografia de les miniatures, en un text exemplar que li permet filiar l'obra al mateix artista que nosaltres documentem, tot i que en unes dates lleugerament disperses.⁷ Yarza (1995) parla del saltiri com d'una obra acabada per «la família Bassa», i, poc després (1996), concreta que és el mateix Ferrer Bassa qui va realitzar les vinyetes, però remarca que es tracta d'una mà diferent de la que Alcoy identifica en el *Llibre d'hores* i que és un artista aliè a les pintures de Pedralbes.⁸

6. F. AVRIL (ed.), *Manuscrits enluminés de la Péninsule Ibérique*, París, Bibliothèque Nationale, 1983, p. 93-95; A. SAULNIER-PINSARD, «Une nouvelle œuvre du Maître de San Marcos: le *Livre d'heures* de Marie de Navarre», a *La miniatura italiana tra Gotico e Rinascimento*, Florència, Olschki, 1985, p. 35-36; N. DE DALMASES i A. JOSÉ PITARCH, *L'art gòtic*, s. XIV-XV, Barcelona, Edicions 62, 1984, col·l. «Història de l'Art Català», vol. III, p. 156; J. GUDIOL I RICART i S. ALCOLEA BLANCH, *Pintura gòtica catalana*, Barcelona, Polígrafa, 1986, p. 207.

7. R. ALCOY, «Los maestros del *Libro de horas* de la reina María de Navarra: avance sobre un problema complejo», *Boletín del Museo e Instituto «Camón Aznar»*, núm. 34 (1988), p. 114-117; R. ALCOY, *La introducció i derivacions de l'italianisme a la pintura gòtica catalana (1325-1350)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1989, p. 319; R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el *Salterio anglo-catalán*», a *Salterio anglo-catalán*, Barcelona, M. Moleiro, 2006, p. 59-120.

8. J. YARZA, «La pintura española medieval. El mundo gótico», a *La pintura española*, Milà, Electa, 1995, p. 89; J. YARZA, «María de Navarra y la ilustración del libro de horas de la Biblioteca Nazionale Marciana», a *Libro de horas de la reina María de Navarra*, Barcelona, M. Moleiro, 1996, p. 149 i 171.

ELS TESTIMONIS DOCUMENTALS (1346-1348)

L'estil pictòric és el que ha prevalgut, fins ara, per atribuir a Ferrer Bassa i llur taller el miniat de la part catalana del *Saltiri anglocatalà*. A aquests arguments artístics cal afegir, d'ara endavant, els testimonis documentals que s'han localitzat a l'ADM.⁹ Proves que permeten afirmar que l'obra que s'hi consigna, pagada i posseïda per l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, és el conegut *Saltiri anglocatalà*. Concretament, hi ha quatre documents clau que així ho confirmarien, tres dels quals són fonamentals, per la informació que contenen, i s'han transcrit íntegrament al final del present article.

Primerament, hi ha dues cartes datades el mateix dia, el 7 de desembre de 1346, les quals donen notícia de l'encàrrec d'un saltiri a Ferrer Bassa per part de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, mitjançant les gestions d'Arnau Ballester, ciutadà de Barcelona (vegeu els documents 1 i 2 de l'apèndix; fig. 2 i 3). Les missives fan referència al pagament de 30 lliures barceloneses que l'infant Pere, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades, havia de fer al pintor Ferrer Bassa com a primer pagament per l'obra d'un saltiri que aquest feia poc que havia començat. En la primera de les cartes, l'infant demanava al mateix Arnau Ballester que li prestés aquella quantitat de diners, en cas que Jaume de Besanta (escrivà de l'infant) no pogués fer-ne efectiu el pagament per la raó que fos. La missiva s'inicia amb l'eloqüent frase: «Havem reebuda vostra letra [d'Arnau Ballester] de les ·xxx· lliures que en Ferrer Bassa demana per rahó de la obra del nostre psaltiri». En la segona carta, l'infant Pere manava (segurament a l'esmentat Jaume de Besanta)¹⁰ que es paguessin aquelles 30 lliures al mateix pintor i, concretament, especificava que «la [o]bra de [...] se ha encetat e se enceta covinentment», en clara referència al fet que la tasca feia poc temps que s'havia iniciat. Per tant, queda clar que l'inici dels treballs pictòrics del saltiri va tenir lloc pels volts del 7 de desembre de 1346.¹¹

El tercer dels documents que versen sobre aquesta qüestió és gairebé dos anys posterior i està datat el 17 de juliol de 1348 (vegeu el document 3 de l'apèndix; fig. 4). Es tracta d'una carta en què l'infant Pere nomenava procuradors Jaume Fiveller i Jaume de Besanta per recuperar, en nom seu, el saltiri començat el 1346. Com s'especifica en el text, calia reclamar el llibre de salms als marmessors testamentaris d'Arnau Ballester.

-
9. De fet, la troballa i l'estudi de la documentació que presentem s'han fet gràcies a la consulta dels microfilms dipositats al que es coneix com a Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya (ADMC), amb seu al Palau Nou de l'Abat del monestir de Poblet, els quals reproduïen la documentació original, conservada actualment a Toledo.
10. L'estat de conservació del document, amb fragments que s'han perdut, no permet establir amb seguretat el destinatari de la carta. En tot cas, per analogia amb la primera de les missives estudiades, és evident que el receptor d'aquest segon document havia de ser aquell escrivà de l'infant Pere que s'esmenta en el primer amb aquestes paraules: «Encontinent per nostra letra havem fet manament special al amat scrivà nostre en Jacme de B[esa]nta que tantost do recapte al dit Ferrer de les dites ·xxx· lliures» (vegeu el document 1 de l'apèndix).
11. Per establir clarament el valor del verb *encetar* en el document, cal buscar l'accepció que significa 'iniciar una feina', derivada del verb llatí *incepto* (*inceptare*), variant del verb *incipio* (*incipiare*); compareu-ho amb el contracte signat pel mateix Ferrer Bassa per fer les pintures de Pedralbes (8 de març de 1346), quan prometia començar l'obra la setmana després de Pasqua: «Que capitula firmavit dictus Ferrarius Bassa et concessit promissit dictum opus incipere in prima septimana post ffestum resurrectionis Domini primo venturum» (vegeu: M. TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures de Pedralbes*, Barcelona, Impremta Casa de la Caritat, 1936, doc. XXIX).

Així, doncs, la referència a la defunció d'aquest personatge ens fa suposar que es tractava del mateix Arnau Ballester que havia estat escrivà de ració del patrimoni reial i conseller reial, traspasat el 18 de juny de 1348.¹²

El quart document trobat a l'ADM és el que indicaria que, finalment, l'infant Pere va recuperar el seu saltiri, ja finalitzat. Tot i que s'hi fa referència concisament, el text és molt significatiu. Es tracta d'una carta posterior, datada el 3 de novembre de 1348 a Falset, on l'infant Pere manava a Jaume de Besanta que fes enquadrar el llibre adequadament: «E, en après, volem que façats ligar complidament lo salteri nostre que tenia lo dit n'Arnau Ballester ab bones cubertes noves e [ab] bons tancadors, segons que vós conixerets que faça affer, car no y entenem àls anadir» (fig. 5).¹³ En la mateixa carta, a més d'aquesta petició, l'infant feia alguns altres encàrrecs (de diversa mena) al seu escrivà, entre els quals trobem l'ordre de pagar als hereus d'Arnau Ballester 500 sous barcelonesos que se li devien per raó d'alguns afers relacionats amb Jaume d'Aragó, un dels fills de l'infant Pere. De fet, trobem el pagament d'aquesta mateixa quantitat en un llibre de comptes de la marmessoria d'Arnau Ballester, datat entre els anys 1349 i 1353,¹⁴ en el qual es registra que l'escrivà Jaume de Besanta va pagar 500 sous a Pere Santcliment, marmessor del testament d'Arnau Ballester.¹⁵ En aquest llibre de comptes no es registra cap altre pagament per part del procurador de l'infant Pere. Per tant, cal suposar que l'infant va recuperar l'obra sense haver de saldar cap deute pendent amb Arnau Ballester. En altres paraules, en cas que aquest personatge hagués avançat les 30 lliures necessàries perquè Ferrer Bassa iniciés el treball el 1346, els diners ja se li havien tornat en vida. Això, si els va arribar a prestar realment, perquè cal recordar que la intenció del comte era que fes el pagament Jaume de Besanta directament.

El fet que Arnau Ballester hagués estat escrivà de ració i conseller reial significa que l'enllaç entre el comitent de l'obra i el pintor era una persona de la Cort reial de Pere III el Cerimoniós. No obstant això, és evident que el saltiri pertanyia exclusivament a l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, el qual va encarregar l'obra per voluntat pròpia, com queda demostrat en la documentació. Per exemple, en la primera de les cartes esmentades que va escriure l'infant el 7 de desembre de 1346, es fa referència explícita a «la obra del nostre psalteri». En la segona que va enviar, dirigida al seu escrivà, el mateix dia, es parla de «diners nostres» per fer el primer pagament al pintor Ferrer Bassa i evitar un

12. J. MESTRE I CAMPI (dir.), *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1993, p. 89, *ad vocem* «Ballester, Arnau».

13. ADM, secció Prades, lligall 10, doc. 185 (2), fol. 115r. Trobareu una reproducció en microfilm d'aquest document a: ADMC, rotlle 90, fotograma 185. De fet, s'ha consultat aquest microfilm; per tant, no ha estat possible contrastar la numeració dels folis amb el document original en paper.

14. A la coberta del llibre hi ha la inscripció: «Tr[a]slat del libre que lo honrat en Pere Sentcliment, marmessor e exequidor del darrer testament de l'honrat n'Arnau Ballester, ha fet de rehubedes e dates de la dita marmessoria. Et est Hospitalis d'en Vilar». El trobareu a: Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP), Hospital d'en Pere Desvilar, vol. III, núm. inv. 5, Llibres de dates i rebudes 4.0.

15. La rebuda registrada en el llibre de comptes de la marmessoria d'Arnau Ballester diu així: «Ítem, reebí d'en Jacme de Basante, escrivà del senyor rey infant / en Pere, comte de Ribagorsa e de les Muntanyes de Prades, qui-ls / me dóna per aquell matex senyor infant, lo quals los devia al / dit defunct, segons que és largament notat an ·XC·IX· cartes del li- / bre comú jurat del dit defunct e jo fiu ne àpocha al dit an / Jacme de Besante / } ·D· solidos». AHSCSP, Hospital d'en Pere Desvilar, vol. III, núm. inv. 5, Llibres de dates i rebudes 4.0, fol. 1v.

possible endarreriment de l'obra. A més, en ambdues missives del 1346, l'infant Pere deixa ben clar que l'acabament de l'obra li feia una especial il·lusió («l'espegament d'aquella a nós sia molt a cor»).16

Altrament, va ser tot just un mes després de la mort d'en Ballester († 18 de juny de 1348) que l'infant Pere va enviar la carta a Jaume Fiveller i Jaume de Besanta, el 17 de juliol de 1348, per recuperar el saltiri. És a dir, la reacció va ser immediata. A més, els dos encarregats d'intercedir en nom de l'infant davant els marmessors d'Arnau Ballester i reclamar la devolució del llibre que s'havia comissionat eren dues persones de confiança i amb càrrecs importants. El primer, Jaume Fiveller, era conseller i escrivà de ració del patrimoni de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou («consiliarium et scriptorem porcionis domus nostre»).17 A més, va ser el primer administrador i màxim responsable de la gestió de l'explotació minera de l'argent al comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença, sota la regència de l'infant Pere, des del 1343 fins al 1348.¹⁸ D'altra banda, Jaume de Besanta era un escrivà a les ordres del mateix infant («scrivà nostre»), el qual va arribar a ser el notari guarda-segells i cap de la cancelleria de l'infant des del 1348 fins al 1358.¹⁹ Cal assenyalar que l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou disposava d'una important cancelleria pròpia, a imatge de la cancelleria reial de Barcelona, de la qual havia estat canceller entre els anys 1338 i 1339 per designació del seu nebot, el rei Pere el Cerimoniós.²⁰

En aquest punt, cal destacar que, després d'esdevenir comte de les Muntanyes de Prades el 1342, l'infant Pere va establir la Cort comtal a Falset i hi va instituir aquesta gran cancelleria pròpia, la qual va assumir el paper d'instrument de gestió i de govern dels territoris del seu patrimoni i va servir per dirimir altres qüestions institucionals i personals.²¹ Inicialment, la cancelleria fou temporalment itinerant, sense una seu fixa, però, en pocs anys, es va organitzar l'arxiu senyorial al castell palau de Falset,²² el qual, a més, va esdevenir la residència habitual i permanent de l'infant. Precisament, les quatre cartes que veuen la llum en el present article (tres de les quals transcrivim íntegrament) s'han conservat per raó de les còpies de registre que en van fer els escrivans de la cancelleria comtal de l'infant Pere.

16. *Espeegar* significa 'despatxar', mentre que *ésser a cor* vol dir 'ésser la intenció' o 'ésser volgut'. Per a la lectura i la interpretació de les paraules en català antic que apareixen en les dues primeres cartes que transcrivim (documents 1 i 2 de l'apèndix), s'ha consultat: A. M. ALCOVER i F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*, Palma, Moll, 1985, 10 v. A més de la versió impresa, també n'existeix l'edició electrònica a: <<http://dcbv.iec.cat>> (consulta: 28 novembre 2014).

17. M. ROMERO TALLAFIGO, *La cancelleria de los condes de Prades y Ribagorza (1341-1414)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1990, p. 54 (nota 103) i 55 (nota 110).

18. A. MARTÍNEZ ELCACHO, «*Pro crosis argenti*». *La plata al comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença en època del comte Pere (1342-1358): regulació, gestió i rendiment de les mines de Falset*, tesi doctoral inèdita, Lleida, Universitat de Lleida, Departament d'Història, 2014.

19. M. ROMERO TALLAFIGO, *La cancelleria de los condes...*, p. 15, 33 (nota 13 bis), 36 i 38-57.

20. M. ROMERO TALLAFIGO, *La cancelleria de los condes...*, p. 34.

21. Per conèixer a fons el funcionament, l'estructura, l'organització i els usos i formes documentals d'aquesta cancelleria, vegeu: M. ROMERO TALLAFIGO, *La cancelleria de los condes...*

22. M. ROMERO TALLAFIGO, «Un libro del *Ius Sigilli* de la cancelleria itinerante del conde de las Montañas de Prades y Ribagorza (1342-1345)», *Historia: Instituciones: Documentos*, núm. 19 (1992), p. 414 i 421.

En darrera instància, abans de cloure aquest apartat, també cal fer ressaltar la manera com s'esmenta el saltiri a la carta del 17 de juliol de 1348, és a dir, en la tercera de les esmentades anteriorment (document 3 de l'apèndix). Es tracta d'una referència clau per tal d'afirmar que estem davant del *Saltiri anglocatalà*, ja que el document al·ludeix literalment al fet que s'havia de demanar, exigir i rebre «illud salterium nostrum istoriatum et glosatum, in vitulinis pergameneis scriptum, quod nos dicto Arnaldo Balistarii comendaveramus racione aliquarum istoriarum que in dicto salterio erant ponende». És a dir, Pere d'Aragó i d'Anjou volia tenir de tornada aquell saltiri historiat i glossat de la seva propietat, escrit en pergamí de pell de vedell, que ell mateix havia lliurat a Arnau Ballester per raó d'algunes històries que s'hi havien de posar. En altres paraules, entenem que el saltiri (per la forma de fer-ne esment) ja havia estat escrit, glossat i historiat abans de ser entregat a Arnau Ballester el 1346. A més, queda clar que l'encàrrec d'històries a posar-hi era per a algunes (*aliquarum*), un nombre indeterminat, però no totes. Per tant, interpretem que es tractava d'un saltiri iniciat però incomplet, al qual calia agregar altres escenes, les quals, com demostren les missives del 1346, va pintar el mateix Ferrer Bassa. Tenint en compte aquesta denominació, i ateses les circumstàncies exposades al llarg de l'article, creiem fermament que el còdex de l'infant Pere s'ha d'identificar amb el conegut saltiri auri de París.

ENCAIX DE L'OBRA DINS LA PRODUCCIÓ DE FERRER BASSA

El pintor Ferrer Bassa, nascut a final del segle XIII, té una trajectòria documentada des del 1315 fins a la seva mort, segurament a causa de la pesta negra, el 1348. La transcendència de la seva obra rau, sobretot, en el fet que se'l considera el mestre més important de l'italianisme català postgiottesco. Fins a l'any 1333, quan el comte rei Alfons el Benigne (III de Catalunya i IV d'Aragó) li encarrega la il·luminació del manuscrit dels *Usatges de Barcelona i costums de Catalunya*, només se li coneixen tres esments puntuals: Alcover (20 de febrer de 1315), Sitges (28 de juny de 1324) i Vilafranca del Penedès (16 de febrer de 1325).²³ Així, doncs, per tal d'adquirir el llenguatge italianitzant que mostren les seves obres, sembla del tot necessari un viatge de formació i el contacte amb tallers d'arrel giottesca a regions italianes com la Toscana, l'Úmbria o la Campània, en unes dates properes al període 1325-1333, sense descartar un possible viatge previ a la mateixa Itàlia o a Avinyó.²⁴

En aquest context, el *Saltiri anglocatalà* (1346-1348)²⁵ de la Biblioteca Nacional de França seria la tercera obra documentada i conservada (alhora) del pintor Ferrer Bassa, després del *Llibre d'hores* de Maria de Navarra (d'abans del 1342) i les pintures murals

23. I. COMPANYYS i N. MONTARDIT, «La presència del pintor Ferrer Bassa en terres tarragonines: la seva primera obra documentada (1315) i un mural ignorat de l'autor a Santes Creus», a *Recull Miquel Melendres i Rué (1905-1974)*, Tarragona, Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental «Margalló del Balcó», 1995, p. 65-68.

24. El primer a pensar en un viatge a Itàlia fou S. SAMPERE I MIQUEL, *Els trecentistes*, vol. 1, Barcelona, S. Barba, 1924, p. 17. Vegeu també: R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 67.

25. Executat en aquestes dates, segons la datació que es confirma en el present article.

del monestir de Pedralbes (d'entre el març i el novembre de 1346). Per a Alcoy, en aquest saltiri es van abraçar dues cultures pictòriques: d'una banda, les miniatures anglobizantines del segle XII que contenia el saltiri realitzat a l'escriptori de Canterbury (observades, analitzades i absorbides per la curiositat bassiana) i, d'altra banda, l'experiència artística que el pintor hauria adquirit a Itàlia. La mateixa Alcoy afirma que la datació de l'obra hauria de ser entre els anys 1333/1336 i 1340, és a dir, entre la tornada d'Itàlia/coronament del rei Pere el Cerimoniós (a qui considera el promotor del llibre) i el moment en què el taller dels Bassa realitzaria obres on es noten diverses mans, la qual cosa dilueix aquesta síntesi (bizantinisme i italianisme) que havíem esmentat abans.²⁶ Val a dir que, sense les dades que ofereix la documentació, les hipòtesis d'Alcoy són molt meritòries, estan ben construïdes i són força versemblants. Ara bé, la nova datació proposada implica assumir alguns canvis essencials. Si l'acabament del saltiri de París esdevé (tal com indica clarament la documentació) la darrera obra conservada de Ferrer Bassa, caldria considerar-lo un treball de plena maduresa en la seva trajectòria artística. Així mateix, s'haurien de reformular algunes teories o, almenys, explicar-les d'una altra manera. Per exemple, Alcoy comenta que el pintor català troba en la pintura anglobizantina del saltiri una expressivitat que incorpora a la seva producció posterior. En datar-lo abans del 1340, però, fa que el gruix de l'activitat documentada del pintor (des del 1339 fins al 1348) estigui subjecte a aquesta premissa.²⁷ Malgrat tot, tampoc no cal descartar que Bassa tingués coneixement i accés al saltiri en una data anterior al 1346, a causa de la forta vinculació que tenia amb la monarquia per raó de la gran quantitat d'encàrrecs que en va rebre. En aquest punt, també caldria pensar en una possible estada de l'artista, encara que fos una simple visita, al monestir de Sixena, d'on era priora (entre els anys 1321 i 1348) Blanca d'Aragó i d'Anjou, germana de l'infant Pere i tieta del rei Pere III el Cerimoniós.

Alcoy també comenta que, d'ençà del 1340 i fins a la seva etapa final, es pot observar un clar embrancament d'estils al taller de Ferrer Bassa, és a dir, que hi havia diferents mans o personalitats treballant conjuntament. A més, entre els anys 1346 i 1348, curiosament, quan es documenta el saltiri de l'infant Pere d'Aragó, la feina del taller bassià es multiplica. L'explicació d'aquesta intensitat productiva es troba en un document datat el 10 de novembre de 1346 on Ferrer Bassa autoritza el seu fill Arnau a contractar retaules en nom propi.²⁸ Per tant, dotze dies abans de l'acabament de les pintures de Pedralbes, i menys d'un mes abans de la notícia del primer pagament pel saltiri, es considera la data oficial en què Arnau Bassa s'emancipa i esdevé un pintor independent. D'aquesta manera, es poden separar clarament dues personalitats artístiques, la del pare i la del fill. Així mateix, aquesta dada també ajuda a clarificar com hauria funcionat el taller bassià a partir d'aleshores. El 10 de febrer de 1347, ambdós pintors Bassa (pare i fill) contracten conjuntament un retaule dedicat a sant Jaume, i part d'aquesta obra s'ha identificat amb unes taules conservades al Museu Diocesà de Barcelona procedents del monestir de Jonqueres; el fet que l'estil sigui idèntic al d'Arnau Bassa ha portat la majoria dels autors

26. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 70, 76 i 96-97.

27. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 74.

28. J. M. MADURELL, «Manuscritos trecentistas y cuatrocentistas», *Hispania Sacra*, vol. v (1952), doc. 796.

a considerar que altres obres documentades en aquest període (com ara un retaule capitulat per Guillem de Torrelles el 12 de juliol de 1347 o una predel·la i un retaule per al monestir de Pedralbes del 10 d'abril de 1348) podrien ser a càrrec només d'Arnau.²⁹ De fet, Alcoy defensa que la pinzellada d'Arnau és completament absent al saltiri; argüeix, però, que aquest pintor era massa jove per participar-hi, ja que la datació que n'establia era molt primerenca.³⁰ Tot i variar de cronologia, si més no, estem d'acord en què Arnau Bassa no treballa al saltiri, ja que es dedica a altres tasques. En altres paraules, no s'explica aquesta absència perquè sigui una obra anterior a la seva aparició com a pintor independent, sinó tot el contrari. En canvi, Ferrer Bassa pot enllestir l'obra del saltiri perquè queda alliberat, gràcies a la intensa activitat del seu fill en aquelles dates.

Una altra qüestió a tenir en compte són les pintures de la capella de Sant Miquel al claustre de Pedralbes. No podem bandejar la documentació existent, en la qual, fins en tres ocasions diferents (un contracte fallit d'agost de 1343, el contracte definitiu del 8 de març de 1346 i una signatura oficial d'acabament d'obra del 22 de novembre de 1346), apareix el nom del pintor Ferrer Bassa.³¹ Tot i això, diferents autors han afirmat que les pintures de Pedralbes foren realitzades per un mestre italià; darrerament, Yarza és qui ha encapçalat aquesta proposta, sense definir-se per cap nom concret.³² Nosaltres creiem que el *Saltiri anglocatalà* i Pedralbes tenen força connexions. La primera, de tipus documental: l'obra feta al monestir de les clarisses s'acaba quinze dies abans de la notícia del primer pagament pel saltiri; per tant, sembla que el pintor no va poder començar a il·lustrar el llibre fins que no va acabar els murals. La segona, de tipus estilístic: tot i advertir la presència d'algun col·laborador o membre del taller, entre el saltiri i les pintures de Pedralbes hi ha moltes analogies. I la tercera, per un mateix esperit a l'hora de combinar registres pictòrics: només cal comparar la juxtaposició i l'enllaçament d'històries de l'obra de Pedralbes amb la distribució de les miniatures del saltiri de París (fig. 6 i 7). Ja ho afirmava Post, que la forma d'organitzar aquells murals era similar a com es treballava en la il·luminació de manuscrits.³³ Alcoy ho sintetitza d'aquesta manera: «No es posible entender casi nada de lo que pasa en la pintura catalana de estas décadas sin admitir conexiones múltiples entre las ilustraciones de Ferrer Bassa y los planteamientos de la pintura mural y sobre tabla».³⁴

L'INFANT PERE D'ARAGÓ I D'ANJOU

El promotor del *Saltiri anglocatalà* és conegut per la historiografia amb diversos apel·latius. Se'l coneix com a Pere IV de Ribagorça (1322-1358), Pere I d'Empú-

29. R. ALCOY, «Ferrer Bassa, un creador d'estil», a A. PLADEVALL (dir.), *L'art gòtic a Catalunya: Pintura*, vol. 1: *De l'inici a l'italianisme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 158.

30. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 104.

31. M. TRENS, *Ferrer Bassa i les pintures...*, doc. XIX, XXIX i XXXIII (p. 168-169 i 172-174).

32. Vegeu: J. YARZA, «María de Navarra y la ilustración del libro de horas...», p. 93-256 (sobretot entre p. 122-171).

33. C. R. POST, *A History of Spanish Painting*, vol. II, Cambridge, Harvard University Press, 1930, p. 198.

34. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 102.

ries (1325-1342), Pere I de Prades (1342-1358) o, simplement, com a fra Pere d'Aragó (1358-1381). Un dels noms més habituals per anomenar-lo, però, és el d'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, perquè era fill del rei d'Aragó, Jaume II el Just (1291-1327), i de Blanca d'Anjou o de Nàpols. Ara toca saber qui és realment aquest personatge que posseïa el saltiri inacabat del segle XII i que, a més, podia fer front al pagament de la culminació d'una obra d'aquesta magnitud. Una peça de luxe, singular i monumental, pintada per Ferrer Bassa en un moment en què aquest pintor gaudia de fama reconeguda i havia assolit la maduresa artística i professional.³⁵ L'encàrrec, per tant, ja prefigura la importància, l'ambició i el poder de l'infant Pere d'Aragó essent comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades. De fet, com es pot comprovar resseguint la seva biografia, va ser una figura molt rellevant en la vida política, civil i religiosa del segle XIV al Principat de Catalunya i a l'Occident medieval.³⁶

Nascut l'any 1305, era el vuitè fill del monarca Jaume II el Just i de Blanca d'Anjou. Aquesta posició privilegiada, juntament amb les dots polítiques que va desenvolupar, li va permetre arribar a ser un personatge molt influent a l'època. De ben jove, va demostrar les seves qualitats com a polític cortesà, diplomàtic en afers d'estat i guerrer, però també com a savi, poeta i mecenes. Precisament, el cronista Ramon Muntaner va qualificar l'infant Pere de «molt graciós e savi senyor, e el plus subtil que senyor qui e'l món sia tan jove, e de totes bonees e savieses complit».³⁷ El seu pare, Jaume II, el va nomenar comte de Ribagorça i senyor de diversos territoris al Regne de València l'any 1322. Tres anys després, el 1325, també va esdevenir comte d'Empúries, perquè, tot i l'oposició del papa Joan XXII, el comtat emporità va passar a dependre de la casa comtal de Barcelo-

35. Per comprovar el valor i la importància dels llibres miniats per Ferrer Bassa no només en l'època en què els va pintar, sinó també amb posterioritat, pot servir de mostra un episodi de final del segle XIV. El 30 d'abril de 1393, en un registre de l'Arxiu del Regne de València, Pere Metge confessa haver rebut del «molt honorable e savi micer Bernat de Riera» 10 florins d'or aragonesos prestats «sobre un llibre meu storiat de mà d'en Ferrer Bassa pintor» (L. CERVERÓ GOMIS, «Pintores valentinos: su cronología y documentación», *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, núm. 48 (1963), p. 74).

36. Malgrat la rellevància del personatge, encara no s'ha publicat cap biografia completa de l'infant Pere d'Aragó i, de fet, és un dels grans oblidats per part de la historiografia. De moment, se'n pot anar resseguint la vida política i religiosa a través de treballs dispersos. Vegeu, per exemple, un dels primers reculls a: A. M. de BARCELONA, «El infante fray Pedro de Aragón», *Estudios Franciscanos*, núm. 11 (1913), p. 132-136; núm. 12 (1914), p. 129-141 i 434-438; núm. 13 (1914), p. 204-215; núm. 14 (1915), p. 205-218; núm. 15 (1915), p. 58-65. També són fonamentals altres treballs posteriors, el contingut dels quals ha estat la base per redactar el present apartat: J. M. POU MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, estudi preliminar d'Albert Hauf i Valls, Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1996, p. 461-561; J. E. MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: Su vida familiar*, vol. I, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1948, p. 158-169; M. McVAUGH, «The Births of the Children of Jaime II», *Medievalia*, núm. 6 (1986), p. 14-15; M. ROMERO TALLAFIGO, *La cancellería de los condes...*, p. 8 i 29-36; G. DIAZ DIAZ, «Pedro de Aragón», a *Hombres y documentos de la filosofía española*, vol. VI: O-R, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1998, p. 302-303; J. CASTILLO SAINZ, *Alfons el Vell, duc reial de Gandia*, Gandia, CEIC Alfons el Vell, 2012, p. 26-33; D. GENIS I MAS, «Les profecies de l'infant Pere d'Aragó (1305-1381): el comtat d'Empúries en l'inici del joaquimisme a Catalunya», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 35 (2002), p. 119-140; L. CABRÉ, «L'infant Pere d'Empúries i la tradició familiar: estampes en el setè centenari del seu naixement», *Mot So Razo*, núm. 4 (2005), p. 69-83; E. JUNCOSA I BONET, «La estrategia de Jaime II para consolidar el poder regio: la creación del condado de Prades», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 29 (2008), p. 337-340.

37. Vegeu: F. SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner, Pere III: Les quatre grans cròniques*, Barcelona, Selecta, 1983, p. 932 (*Crònica de Ramon Muntaner*, cap. CCXCI).

na. Durant els anys posteriors, l'infant Pere va ocupar diversos càrrecs de responsabilitat. Per exemple, el 1329, va ser nomenat senescal de Catalunya i, en conseqüència, va passar a exercir de cap de govern i cap de l'exèrcit reial. En aquest context, l'any 1331 es va casar a Castelló d'Empúries amb Joana de Foix, filla del comte Gastó I de Foix. Després, en morir el seu germà Alfons (el Benigne) l'any 1336, va ser el tutor del nou comte rei, el seu nebot homònim. De fet, el paper de l'infant Pere va ser fonamental perquè Pere el Cerimoniós fes un gir en la seva política, de manera que s'allunyà dels consellers aragonesos en pro dels interessos catalans. És en el marc d'aquest conflicte d'interessos entre catalans i aragonesos que el comte rei el va nomenar canceller reial el 1338, cosa que evidenciava la seva posició de poder i la influència sobre el nou monarca.

El 1342, l'infant Pere va permutar el comtat d'Empúries pel de les Muntanyes de Prades amb el seu germà petit, Ramon Berenguer.³⁸ Llavors, a més de ser comte de Ribagorça i senyor de diversos castells, llocs i viles del Regne de València, va esdevenir comte de les Muntanyes de Prades i senyor de la baronia d'Entença. Precisament, en el territori d'aquest domini comtal, l'infant Pere va tenir un paper fonamental en el desenvolupament i la consolidació de la mineria de l'argent del terme de Falset.³⁹ Paral·lelament, també va participar en l'explotació de les mines de plata de l'Albiol.⁴⁰ A més, al sud de la baronia d'Entença, va fundar-hi l'hospital del Coll de Balaguer (actual Hospitalet de l'Infant) el 8 de novembre de 1344.⁴¹ Durant aquests anys, després de bescanviar el comtat d'Empúries pel de Prades, creiem que l'infant va gaudir d'una època favorable econòmicament, ja que aquesta permuta li va permetre alliberar-se d'alguns deutes i entrar a explotar les mines d'argent abans esmentades. En aquest context, a final del 1346, fou quan l'infant Pere va encarregar a Ferrer Bassa la il·luminació del *Saltiri anglocatalà*. La culminació d'aquest saltiri va coincidir, però, amb la pandèmia de la pesta negra del 1348, malaltia que va causar la mort de la seva esposa,

38. Vegeu, per a un resum sobre aquesta qüestió: A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «Organització senyorial i jurisdiccional del comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença a mitjan segle XIV: el paradigma del desmembrament de l'antic terme castral de Siurana», a J. BOLOS (ed.), *Estudiar i gestionar el paisatge històric medieval*, Lleida, Universitat de Lleida, 2007, p. 234-238.

39. M. ROMERO TALLAFIGO, «Ordenanzas para la explotación de la plata en el condado de Prades y baronía de Entenza (años 1343-1352)», *Historia: Instituciones: Documentos*, núm. 6 (1979), p. 325-340; A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «La explotación de la plata en el condado de las montañas de Prades (Tarragona) durante la Baja Edad Media», a O. PUCHE RIART i M. AYARZAGÜENA SANZ (ed.), *Minería y metalurgia históricas en el sudoeste europeo*, Madrid, Sociedad Española para la Defensa del Patrimonio Geológico y Minero i Sociedad Española de Historia de la Arqueología, 2005, p. 357-363; A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «Las ordenanzas promulgadas en 1352 para explotar la plata en el condado de las Montañas de Prades y baronía de Entenza», *Historia: Instituciones: Documentos*, núm. 33 (2006), p. 423-433; A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «El saber i l'experiència dels sards al servei de l'explotació de les mines d'argent de Falset (1342-1358)», *Études Roussillonaises: Revue d'Histoire et d'Archéologie Méditerranéennes*, vol. XXVI (2013-2014), p. 153-161; A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «Pro crosis argenti». *La plata al comtat de les Muntanyes de Prades...*

40. Malgrat que el castell i el terme de l'Albiol no formaven part dels dominis del comte de Prades, l'infant Pere també va intervenir activament en l'explotació de l'argent en aquesta zona limítrofa del comtat. Vegeu, a més de la bibliografia esmentada en la nota anterior: N. RAFEL, J. ABELLA i A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «La zona minera del Molar-Bellmunt-Falset: les explotacions de coure, plom i plata i els interessos comercials fenicis al Baix Ebre», *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 13 (2003), p. 161-164; A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «Organització senyorial i jurisdiccional del comtat...», p. 246-247.

41. E. FORT I COGUL, «Els hospitals del Coll de Balaguer», *Estudis d'Història Medieval*, vol. III (1970), p. 28.

Joana de Foix.⁴² Més endavant, l'infant Pere va exercir de lloctinent general del comte rei durant la campanya militar del seu nebot, Pere III (IV d'Aragó), a Sardenya, el 1354-1355.⁴³ Així mateix, el comte de Ribagorça i de Prades també va tenir un paper destacat en l'anomenada Guerra dels Dos Peres, que va enfrontar Pere el Cruel de Castella i Pere el Cerimoniós d'Aragó a partir de l'any 1356. De fet, el 1357, era el lloctinent del comte rei al Regne de València, i comandava les tropes que havien de defensar aquest territori de les amenaces del rei castellà. Altrament, tal com analitzarem en l'apartat següent, va escriure el tractat titulat *De vita, moribus et regimine principum* entre els anys 1357 i 1358 (fig. 8).

L'any 1358, l'infant Pere d'Aragó va prendre l'hàbit franciscà i es va retirar al convent de Sant Francesc de Barcelona, després de l'aparició en somnis del seu oncle difunt sant Lluís de Tolosa. Va professar en aquest orde mendicant des que hi va ingressar, a l'edat de cinquanta-tres anys, fins al dia de la seva mort. Abans de prendre l'hàbit, va repartir els títols i les senyories que posseïa entre dos dels seus quatre fills. Tal com determinava el testament que va atorgar l'infant Pere el dia 10 de novembre de 1358, el primogènit Alfons, comte de Dènia, va quedar-se el comtat de Ribagorça i les viles, castells i llocs del Regne de València, i el seu segon fill, de nom Joan, va rebre el comtat de les Muntanyes de Prades i baronia d'Entença, a més dels càrrecs de senescal i major-dom de Catalunya.⁴⁴ En el mateix testament, va llegar tots els llibres que tenia en llatí al convent dels franciscans de Barcelona. D'aquesta donació, però, en va exceptuar els que ja havia donat amb anterioritat (com és lògic) i també un llibre que era propietat de l'abat de Santes Creus i se li havia de tornar, el *Contra Faustum Manichaeum* de sant Agustí.⁴⁵ Aquest i altres exemples demostren que l'infant Pere d'Aragó va ser un home lletrat i erudit, que tenia interès per la lectura i pels llibres.⁴⁶ A més, malgrat l'entrada en religió, va continuar tenint un paper destacat en diversos afers polítics, diplomàtics i religiosos. Per exemple, entre d'altres, va intercedir perquè el papa Urbà V traslladés un altre cop la seu pontificia a la ciutat de Roma, tal com va succeir el 1367, i va tenir un paper actiu i destacat durant el Cisma d'Occident, esdevingut a partir del 1378. De fet, la postura que va adoptar fra Pere d'Aragó en aquests dos assumptes relacionats amb el Pontificat va estar marcada per les dues grans revelacions o visions que va tenir essent frare franciscà, el 1365 i el 1379. En aquest sentit, durant el cisma provocat per l'elecció

42. A. LÓPEZ DE MENESES, *Documentos acerca de la peste negra en los dominios de la Corona de Aragón*, Saragossa, Herald de Aragón, 1956, doc. 4 (9 de maig de 1348), p. 4 (reimpr. d'*Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. 6, p. 291-447). Vegeu també: R. d'ABADAL I DE VINYALS, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 43.

43. Vegeu, sobre aquesta qüestió: A. BEAUCHAMP, «"Que ivarçosament nos trametats la hajuda que demanada us havien". L'organisation du soutien militaire au roi Pierre IV d'Aragon durant la campagne de Sardaigne (1354-1355)», a R. NARBONA VIZCAÍNO (coord.), *Actes del XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó (València, 2004): La Mediterrània de la Corona d'Aragó, segles XIII-XVI: VII Centenari de la Sentència Arbitral de Torrellas, 1304-2004*, vol. 1, València, Universitat de València, 2005, p. 435-449.

44. Trobareu la transcripció íntegra del testament de l'infant Pere, datat el 10 de novembre de 1358, a: A. IVARS, «Testamento del infante Fr. Pedro de Aragón, O. F. M.», *Archivo Ibero-Americano*, núm. 15 (1921), p. 103-113.

45. A. IVARS, «Testamento del infante Fr. Pedro...», p. 104.

46. A. BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture: le *De regimine principum* de l'infant Pierre d'Aragon (v. 1357-1358)», *Anuario de Estudios Medievales*, vol. 35, núm. 1 (2005), p. 239-241.

conjunta i paral·lela de dos papes, fra Pere va defensar la legitimitat del papa de Roma, Urbà VI, i es va posicionar en contra del d'Avinyó, Climent VII.

En definitiva, la dilatada vida de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou li va permetre prendre part en diversos esdeveniments de cabdal importància per a l'esdevenidor de la Corona catalanoaragonesa i en alguns capítols importants de la història de l'Occident medieval, ja que va desenvolupar tasques diverses i amb un cert èxit totes elles. En paraules de Sobrequés, Pere d'Aragó i d'Anjou va ser «una de les personalitats més rellevants i complexes del seu temps».⁴⁷ Finalment, essent frare franciscà, va morir a la ciutat de Pisa (Itàlia), el 4 de novembre de 1381. Posteriorment, les seves despulles van ser traslladades al convent de Sant Francesc de València.

ELS ARGUMENTS INTEL·LECTUALS D'UNA COMITÈNCIA AMBICIOSA

Com assenyalava Alcoy, eren poques les possibles persones que podien haver encarregat i posseït el *Saltiri anglocatalà*, per la magnitud i l'excepcionalitat del llibre pintat per Ferrer Bassa.⁴⁸ En virtut de les dades que es tenien fins ara sobre el tema, el cercle dels possibles promotors s'estrenyia al voltant de la Cort reial catalanoaragonesa i es focalitzava en el seu màxim exponent cap al 1340: Pere III el Cerimoniós (IV d'Aragó). Un dels primers a apuntar la possibilitat que fos aquest monarca el comitent, tot i que plantejava una data posterior al brot de pesta negra del 1348, va ser Verrié (1989).⁴⁹

Fins avui, el fet de no tenir documents sobre la contractació del còdex, sumat a la manca de referències heràldiques o altres inscripcions en el manuscrit, en dificultaven la filiació. Així, doncs, els continguts i les imatges del llibre eren els únics elements que permetien intentar aclarir la comitència. Com hem vist en apartats precedents, s'havia plantejat com a data més probable de la il·lustració de la part catalana un moment anterior a l'any 1340, per raons sobretot estilístiques. Aquesta circumstància ha provocat que es busquessin els suposats promotors i els supervisors eclesíastics de l'obra en la dècada dels anys trenta del segle XIV. La nova datació plantejada en el present article, que retarda la intervenció de Bassa al període 1346-1348, fa que les dates d'execució de l'obra proposades anteriorment hagin quedat obsoletes. Avui, a més, sabem amb claredat que el promotor i mecenes de la finalització del *Saltiri anglocatalà* va ser l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, el qual, com es pot comprovar en les quatre cartes escrites el 1346 i el 1348 esmentades anteriorment, tenia un especial interès en què Ferrer Bassa pintés el seu saltiri, esmentat repetidament en aquestes missives com «el nostre psaltiri» o «salterium nostrum istoriatum et glosatum» (vegeu els documents de l'apèndix).

Per tant, en vista de la informació aportada amb el present article, queda descartat el rei d'Aragó com a comitent de l'obra. En qualsevol cas, algunes de les argumentacions que formulava Alcoy per esclarir la comitència del *Saltiri anglocatalà* són encara

47. S. SOBREQUÉS I VIDAL, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial, 1973, p. 116.

48. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 96.

49. F.-P. VERRIÉ, «La política artística de Pere el Cerimoniós», a *Pere el Cerimoniós i la seva època*, Barcelona, Institució Milà i Fontanals, 1989, p. 190.

ben vàlides.⁵⁰ L'element clau d'aquesta qüestió és que l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou era fill del monarca Jaume II el Just, de manera que era germà d'Alfons III (IV d'Aragó) el Benigne i oncle de Pere el Cerimoniós. En conseqüència, l'infant Pere i el seu nebot homònim pertanyien a la mateixa Casa Reial d'Aragó i compartien molts aspectes en l'àmbit polític i cultural. Per la proximitat familiar i la vinculació personal que els unia, bona part dels arguments plantejats en clau àulica es poden extrapolar perfectament (amb alguns matisos) a la figura de l'infant Pere. De fet, aquest paral·lelisme és especialment visible pel que fa al programa iconogràfic i als possibles eclesiàstics que el van dissenyar i supervisar.

L'especificitat del saltiri, condicionat pel fet d'haver quedat incomplet, requeria tenir en compte dos aspectes concrets a l'hora de ser il·luminat per Ferrer Bassa. En primer lloc, calia estructurar la distribució compositiva de les imatges en els espais (no sempre idèntics) que havien quedat lliures. En segon lloc, era necessari repensar la temàtica de les miniatures, perquè es va decidir abandonar el model carolingi o anglès primigeni, per la qual cosa es defensa que calia la intervenció i l'assistència d'un clergue habituat a treballar aquestes qüestions, a causa de la complexitat del discurs teològic del *Saltiri anglocatalà*. És a dir, havia de ser algú capaç d'interpretar amb coherència els salms per escollir les imatges adients en cada cas. Entre els possibles candidats, Alcoy en destaca dos per sobre dels altres, ambdós arquebisbes de Tarragona de forma correlativa: Joan d'Aragó i d'Anjou (1327-1334), oncle de Pere el Cerimoniós i germà de l'infant Pere, i el seu successor, Arnau Sescomes (1334-1346). Principalment, s'hi pensa per determinats debats teològics que van tenir lloc a la dècada dels anys trenta del segle XIV i que versaren sobre la visió beatífica (qüestió referida al destí de les ànimes després de la mort). De fet, les creences i opinions defensades (entre d'altres) pel suara esmentat Joan d'Aragó, que va participar activament en els debats per contradir el que predicava el papa Joan XXII, guarden relació amb el programa iconogràfic del *Saltiri anglocatalà*.⁵¹ D'altra banda, pel que fa a l'encàrrec del saltiri, la mateixa Alcoy expressa que no s'hauria de descartar la possible mediació del pare del Cerimoniós, el rei Alfons el Benigne (1327-1336), per al qual Ferrer Bassa va il·lustrar un manuscrit dels *Usatges de Barcelona i costums de Catalunya* entre els anys 1333 i 1335.⁵²

És evident que l'infant Pere d'Aragó va estar en contacte directe amb els seus dos germans, i cal suposar que també coneixia Arnau Sescomes, si més no, pel fet de ser comte de les Muntanyes de Prades (1342-1358). Aquest comtat, del qual va ser titular l'infant a partir del 1342, limitava a l'est amb dominis de l'arquebisbe tarragoní.⁵³ Per tant, la influència exercida pels dos eclesiàstics sobre el còdex també seria plausible, encara que el comitent sigui l'oncle del Cerimoniós. A més, pel tarannà del personatge, creiem que l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou no devia ser aliè als corrents i pensaments teològics de l'època. En aquest context, és molt possible que també hagués estat atent a

50. Vegeu: R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el *Salterio*...», p. 94-100.

51. Vegeu: R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el *Salterio*...», p. 97-99.

52. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el *Salterio*...», p. 96; J. MUTGÉ VIVES, «Artesanos barceloneses al servicio de Alfonso el Benigno (1327-1336)», *Aragón en la Edad Media*, núm. 19 (2006), p. 412-413.

53. A. MARTÍNEZ I ELCACHO, «Organització senyorial i jurisdiccional del comtat...», p. 227-281. Vegeu, especialment, la fig. 3 (p. 258).

la qüestió del debat sobre la visió beatífica o n'hagués sentit a parlar. Si més no, anys després d'aquesta discussió teològica, es va interessar pels treballs d'autors que havien participat en la controvèrsia generada pel papa Joan XXII entorn del destí de les ànimes. Concretament, el 27 de juliol de 1358, l'infant Pere va sol·licitar a Ramon Dezplà, ciutadà i mercader de Barcelona, que li fes arribar des de París una obra de Nicolau de Lira, la qual havia encomanat prèviament, juntament amb d'altres, al monjo de Poblet Guillem Ruder.⁵⁴ No queda clar quina obra volia el comte el 1358, però sí que sabem que Nicolau de Lira († 1349) era un exegeta i teòleg franciscà que s'havia manifestat contra les tesis de Joan XXII en la polèmica sobre la visió beatífica.⁵⁵

En aquest context, pel que fa als corrents ideològics que seguia l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, s'ha de destacar que va acabar prenent l'hàbit franciscà, mogut per una visió que va tenir al castell de Falset en què se li aparegué el seu oncle Lluís d'Anjou (bisbe de Tolosa i sant, † 1297).⁵⁶ Per tant, aquest episodi i la immediatament posterior entrada en religió com a frare franciscà acosten l'infant Pere a les doctrines d'aquest orde monacal. Cal dir, però, que es va retirar al convent de Sant Francesc de Barcelona el novembre de l'any 1358, és a dir, més d'una dècada després de l'encàrrec del saltiri i, sobretot, deu anys després d'un episodi que el va marcar enormement: la mort de la seva esposa Joana de Foix a causa de la pesta negra del 1348. De tota manera, s'hauria de tenir en compte la possible influència exercida pel pensament franciscà a l'hora d'avaluar la intervenció de l'infant en la concepció del *Saltiri anglocatalà*, encara que és difícil poder establir fins a quin punt el pensament religiós del promotor va anar evolucionant al llarg dels anys.

Altrament, al marge de la possible participació en la programació del saltiri auri de París dels dos arquebisbes de Tarragona esmentats abans, com a teòlegs experts en la matèria, hi ha altres elements iconogràfics de les miniatures que es podrien relacionar amb el pensament polític i religiós de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou. Per exemple, el paper dels reis de l'Antic Testament en el llibre dels *Salms* és un dels principals arguments que ens hi acosta, sobretot, la referència directa al rei David. Precisament, un dels factors que expliquen la gran difusió i l'èxit al llarg de l'edat mitjana dels saltiris, com a llibres de la Bíblia, és la figura d'aquest rei, que és considerat autor dels salms.⁵⁷ És per aquest motiu que, en el *Saltiri anglocatalà* (a l'igual d'altres còdexs anàlegs), la representació d'aquest personatge bíblic hi és ben present: en algunes inicials en posició orant o en imatges que fan referència al David coronat o músic (fig. 9). Aquesta acceptació i èxit dels saltiris a les corts europees és també constatable a la de Pere III el Cerimoniós; per exemple, el març de 1351, Ramon Destorrents va rebre un pagament per la il·luminació d'un saltiri destinat al rei.⁵⁸ De fet, a través d'episodis vitals del rei David o del rei Salomó i d'altres, el saltiri de París articula un discurs que enllaça amb la concep-

54. A. BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», p. 241.

55. Vegeu, per exemple: M. DYKMANS, *Les sermons de Jean XXII sur la vision béatifique*, Roma, Pontificia Universitas Gregoriana, 1973, col·l. «Miscellanea Historiae Pontificiae», núm. 34, p. 72.

56. J. M. POU MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos...*, p. 508-509.

57. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 95.

58. A. RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1921, p. 126 (doc. CXXVII i nota 1).

ció i el paper de la monarquia cristiana medieval. En paraules d'Alcoy, «el modelo a seguir es el de Cristo prefigurado por los buenos reyes del Antiguo Testamento».⁵⁹ Per tant, en certa manera, les imatges dels saltiris en general (i les del *Saltiri anglocatalà* en particular) esdevenen el mirall on es reflecteixen els reis cristians de la baixa edat mitjana; entre ells, els de la Corona catalanoaragonesa. Precisament, com la mateixa Alcoy destaca, el rei Pere el Cerimoniós és anomenat «altre David» a la seva crònica.⁶⁰

L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou també sentia una especial devoció pel rei bíblic David i defensava el paper dels reis de l'Antic Testament com a model per als monarques cristians. Aquesta darrera idea és palpable en el seu *De vita, moribus et regimine principum* (*De la vida, els costums i el govern dels prínceps*), un tractat, del gènere dels denominats *espills de prínceps*, que l'infant Pere va escriure (c. 1357-1358) per al seu nebot, el rei Pere el Cerimoniós («domino et nepoti meo carissimo»).⁶¹ En aquesta obra, l'oncle aconsellava el monarca en el bon govern traçant un retrat del governant ideal. El gruix del text està constituït per arguments i exemples extrets d'altres obres, els quals permeten a l'autor fonamentar i matisar els seus comentaris i reflexions sobre cadascun dels temes tractats: les virtuts personals i morals del rei ideal, el govern i la defensa dels regnes, l'organització de la casa reial, l'obediència i la fidelitat dels súbdits, el paper de la fe catòlica i de l'Església, etc. El text és ple de citacions i referències diverses. Així, entre les fonts utilitzades per l'infant per articular el discurs polític del tractat, hi ha diversos llibres bíblics, obres d'alguns pares de l'Església, textos d'autors clàssics i fonts medievals no patristiques.⁶² Precisament, un nombre important de les citacions són passatges dels quatre llibres dels reis de l'Antic Testament: els de *Samuel* i els dels *Reis*, pròpiament dits. La focalització en aquestes obres respon a la simbologia dels reis bíblics, entesos com a models a seguir. Així ho destaca Beauchamp: «Les rois d'Israël comme Samuel, David, Salomon sont donc autant de modèles pour les souverains».⁶³ En aquest context, també és significatiu el títol del darrer capítol (el xxxv) del tractat redactat per l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou: «De unctiōne et laudibus David» (referent a la unció i les lloances de David), amb el qual es tanca el *De vita, moribus et regimine principum*. En aquest tractat sobre el bon governant de l'infant Pere, també hi trobem algunes citacions extretes directament dels salms.⁶⁴ Per tant, la relació que s'estableix entre el *Saltiri anglocatalà*, del 1346-1348, i aquesta obra redactada una dècada després és prou evident. En termes generals, el còdex miniat i el *De vita, moribus et regimine*

59. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 100.

60. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 95. Vegeu: F. SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner...*, p. 1004 (pròleg que obre la *Crònica de Pere el Cerimoniós*).

61. Una primera transcripció es va publicar a: F. VALLS I TABERNER, *El tractat «De regimine principum» de l'infant fra Pere d'Aragó*, Barcelona, Editorial Franciscana, 1927. Més recentment, se n'ha editat una nova transcripció: A. BEAUCHAMP (ed.), *Pere d'Aragó: De vita, moribus et regimine principum* (en línia), Girona, Narpan, 2006, <<http://www.narpan.net/ben/indexderegimine.htm>> (consulta: 5 desembre 2014). Aquesta última edició va anar precedida d'un estudi complet del document, publicat un any abans: A. BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», p. 233-270.

62. Vegeu: A. BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», p. 245-251.

63. A. BEAUCHAMP, «De l'action à l'écriture...», p. 245-246.

64. Vegeu la més recent transcripció del document, publicada a Internet, per certificar la referència directa als salms: A. BEAUCHAMP (ed.), *Pere d'Aragó: De vita, moribus et...*, cap. v, vi, vii, xi, xvi, xxi i xxxv (notes 11, 12, 16, 30, 50, 65 i 112).

principum esdevenen complementaris conceptualment i són exemples clars de la mateixa idea: els reis de l'Antic Testament eren el model en què s'emmirallaven els reis cristians medievals.

Finalment, a part dels temes de caire religiós, hi ha altres aspectes que també acosten l'infant Pere d'Aragó a la comitència del *Saltiri anglocatalà* en l'àmbit iconogràfic. Es tracta d'aquells temes més mundans pintats magistralment per Ferrer Bassa, els quals, segons Alcoy, denoten que l'obra tenia un comitent o destinatari masculí: els reis, les accions militars, les cerimònies de coronació i les execucions (fig. 10).⁶⁵ Aspectes que l'infant Pere coneixia de primera mà per raó de la seva trajectòria política i militar, la qual era molt extensa, fins i tot abans del 1346. Pel fet de ser infant, Pere d'Aragó i d'Anjou tenia una estreta i directa vinculació amb la reialesa. Encara que no va arribar a ser rei, va ser un membre destacat de la Casa Reial d'Aragó. Així, entre altres esdeveniments, va participar activament en la invasió de Mallorca del 1343 al costat de Pere III el Cerimoniós. Com a senescal de Catalunya, l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou va comandar una de les galeres que hi van prendre part. Precisament, en aquesta mateixa campanya militar, també hi era present Arnau Ballester, el qual és esmentat explícitament en un diàleg amb l'infant Pere a la *Crònica de Pere el Cerimoniós*.⁶⁶ Val a dir que aquesta ocupació de l'illa es va produir en el marc de la pugna que aquest monarca va mantenir amb Jaume III de Mallorca i que va acabar amb la reincorporació del Regne de Mallorca, juntament amb els comtats de Rosselló i Cerdanya, a la Corona catalanoaragonesa.⁶⁷ En aquest context, també cal assenyalar que l'infant Pere havia tingut un paper molt actiu i destacat en els actes celebrats a Saragossa durant la solemne coronació del seu germà Alfons, el 1328.⁶⁸ Per tant, queda clar que aquells temes tocants a la reialesa i al poder regi també havien estat habituals i comuns en la vida de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou.

CONCLUSIONS

L'infant Pere d'Aragó i d'Anjou va encarregar l'obra del seu saltiri («nostre psalteri») al pintor Ferrer Bassa. L'execució dels treballs pictòrics es va dur a terme entre els anys 1346 i 1348, com demostren els testimonis documentals. Es confirma, a més, que l'obra completada va ser retornada al seu comitent. Però, s'ha conservat fins als nostres dies? Creiem que sí. Les referències a l'obra en els textos i altres arguments historicoartístics ens permeten afirmar que aquest saltiri de l'infant Pere és el conegut com a *Saltiri anglocatalà*. Aquest és el pal de paller que sosté la resta de les hipòtesis plantejades al llarg de l'article.

65. R. ALCOY, «Ferrer Bassa y el Salterio...», p. 100.

66. Vegeu: F. SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner...*, p. 1048 (*Crònica de Pere el Cerimoniós*, cap. III, § 27).

67. Sobre aquesta disputa contra el rei de Mallorca i l'eminent paper que hi va tenir l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, vegeu (per exemple) el tercer capítol de la *Crònica de Pere el Cerimoniós*: F. SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner...*, p. 1037-1090.

68. Per exemple, són molt il·lustratius i representatius els passatges de la *Crònica de Ramon Muntaner* que descriuen aquesta coronació. Vegeu: F. SOLDEVILA (ed.), *Jaume I, Bernat Desclot, Ramon Muntaner...*, p. 934-943 (*Crònica de Ramon Muntaner*, cap. CCXCIII-CCXCVIII).

Així, doncs, el promotor del *Saltiri anglocatalà* és algú molt proper a Pere el Cerimoniós: el seu oncle. Per tant, per vincles familiars, la comitència no s'allunya de la Cort reial catalanoaragonesa. Tanmateix, el fet que el promotor sigui l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou trenca, en certa manera, els esquemes, perquè no és el monarca mateix qui posseeix i encarrega la finalització d'aquest còdex de luxe. De fet, és algú que no vivia a Barcelona, sinó al castell de Falset. Aquesta circumstància, simbòlica, si es vol, també marca un cert distanciament, perquè allunya el comitent del pol principal de poder de la Corona catalanoaragonesa de mitjan segle XIV. Així, malgrat els forts vincles amb la reialesa, el fet que sigui el comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades el propietari i comitent del llibre il·luminat per Ferrer Bassa esdevé una novetat inesperada.

A més, l'atribució de la comitència del *Saltiri anglocatalà* dona més arguments per fer valer la figura de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou, que va ser una personalitat molt destacada a la seva època. De fet, creiem que no exagerem si diem que és un personatge clau per entendre el segle XIV a Catalunya i, en part, també a l'Occident europeu. A l'ombra del seu germà Alfons III el Benigne i, sobretot, del seu nebot Pere III el Cerimoniós, fou un dels personatges més il·lustres i influents de la Cort reial. Ara, a més, sabem que va ser el comitent d'una de les obres més impressionants de la pintura gòtica catalana. La seva aportació política i eclesiàstica va ser notable i no menys destacable, en vista del que s'ha comentat en aquest article, va ser la seva contribució al món de l'art.

D'altra banda, les cartes de l'infant Pere d'Aragó que s'han descobert i que presentem al final de l'article, datades el 1346 i el 1348, confirmen l'autoria de les il·lustracions del *Saltiri anglocatalà* per part de Ferrer Bassa. Una autoria que havia estat atribuïda per raons estilístiques i que ara es confirma documentalment, amb la qual cosa també s'insereix cronològicament, i de forma definitiva, aquesta peça en el conjunt de l'obra pictòrica de Ferrer Bassa. Conseqüentment, s'han de replantejar algunes de les qüestions relacionades amb l'evolució artística del màxim exponent de la pintura gòtica italianitzant a Catalunya. En especial, cal situar l'execució de la part catalana d'aquest llibre miniat després de l'execució de l'obra dels murals del monestir de Pedralbes.

La documentació estudiada ha servit per conèixer amb certesa, doncs, el comitent i el pintor del *Saltiri anglocatalà*. L'article, però, va més enllà. Així, també presentem les principals característiques del còdex, mostrem el debat artístic que ha generat l'obra, relatem breument la vida del promotor i esbossem les motivacions de l'encàrrec per il·luminar la part inacabada. Amb tot, quedaria pendent analitzar a fons la iconografia i l'estructura compositiva del *Saltiri anglocatalà* en clau de l'infant Pere d'Aragó i d'Anjou. També, en futurs estudis, caldria afinar més en la identificació dels possibles assessors o supervisors eclesiàstics que van concebre teològicament la composició iconogràfica de les miniatures pintades per Ferrer Bassa. En definitiva, a partir de l'assentament d'unes bases sòlides, el present treball també obre noves vies de recerca per conèixer millor aquesta magna obra.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document 1

1346, desembre, 7. Callosa d'en Sarrià.

L'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades, demana a Arnau Ballester que li presti 30 lliures barceloneses per pagar l'obra d'un saltiri a Ferrer Bassa, en cas que l'escrivà Jaume de Besanta no faci aquest pagament.

B: Còpia de cancelleria. ADM, secció Prades, lligall 10, doc. 185 (2), fol. 19r.⁶⁹

Arnaldo Ballistarii. Ex parte domini inffantis.

Havem reebuda vostra letra de les ·xxx· lliures que en Ferrer Bassa demana per rahó⁷⁰ de la obra del nostre psaltiri. E, enteses les coses en aquella contengudes, responem vos que encontinent per nostra letra havem fet manament special al amat scrivà nostre en Jacme de Be[sa]nta que tantost do recapte al dit Ferrer de les dites ·xxx· lliures. E, si peraventura ell açò [no] fahia, per tal que la dita obra no·s trigàs per la condició del dit Ferrer, com l'espegament d'aquella a nós sia molt a cor, pregam que per honor nostre vós prestets a nós les dites ·xxx· lliures e que les liurets al dit Ferrer. Car nós, si a Déu plau, les vos farem pagar dins breus dies. E, d'açò, farets a nós gran plaer e grahirem vos ho molt. E pregam vos que façats espeegar la dita obra com mils puxats.

Dada en Callusa, ·vii· dies del mes de deembre, anno Domini millesimo ·cccº· xlº· sexto.

Document 2

1346, desembre, 7. Callosa d'en Sarrià.

L'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades, mana que es paguin 30 lliures barceloneses al pintor Ferrer Bassa, com a part d'una quantitat més gran a ell promesa, per l'obra que aquest ha començat.

B: Còpia de cancelleria. ADM, secció Prades, lligall 10, doc. 185 (2), fol. 20r.⁷¹

Ex parte domini infa[n]ti[s ...]

Per letres del amat n'Arnau Balles[t]er e d'en Ferrer Bassa, pintor, havem entès que la [o]bra de[...] se ha encetat e se enceta covinentment e que, per aquesta rahó, són nec[e]ssàries de present al d[it] Ferrer Bassa ·xxx· lliures barchinoneses, les quals ara són pagadores de major [q]uantitat a ell promesa [...] obra. E, si perventura no li eren

69. Trobareu una reproducció en microfilm d'aquest document a: ADMC, rotlle 90, fotograma 89. De fet, la transcripció que editem s'ha realitzat a partir de la consulta d'aquest microfilm. Per tant, la foliació del llibre de registre no s'ha pogut contrastar amb el document en paper.

70. Al manuscrit, *rahó* amb titlla d'abreviatura.

71. Trobareu una reproducció en microfilm d'aquest document a: ADMC, rotlle 90, fotograma 90. De fet, la transcripció que editem s'ha realitzat a partir de la consulta d'aquest microfilm. Per tant, la foliació del llibre de registre no s'ha pogut contrastar amb el document en paper.

pagades, dup[t]am nós que la dita obra no-s laguiàs, l'esp[eegament] de la qual és a nós molt a cor, perquè volem que encontinent vista la present, de qualssa[...] diners nostres, si-n tenits, liurets al dit Ferrer les dites ·xxx· lliures. E, si perventura [...] poder no ha diners nostres, de present, aquelles manlevats e liurets al dit Ferrer. A[...] tot cas haj[a] tantost recapte. E açò, per res, no mudets ne triguets axí com nós desigats servir e plaer. E cobrats del dit Ferrer la present ab àpocha de paga.

Dada en Callosa, ·vii· dies del mes de deembre, anno Domini ·m^o· ccc^o· xl^o· sexto.

Document 3

1348, juliol, 17. Falset.

L'infant Pere d'Aragó, comte de Ribagorça i de les Muntanyes de Prades, nomena com a procuradors Jaume Fiveller, conseller i escrivà de ració de la Casa de l'Infant, i Jaume de Besanta, escrivà de l'infant, perquè reclamin als marmessors del difunt Arnau Ballester, ciutadà de Barcelona, un saltiri historiat i glossat, escrit en pergami de pell de vedell, el qual havia estat confiat a Arnau Ballester perquè s'hi havien de posar algunes escenes historiades.

B: Còpia de cancelleria. ADM, secció Prades, lligall 11, doc. 188, fol. 57r-57v.⁷²

Nos infans Petrus, et cetera. Tenore presentis littere nostre, constituimus et ordinamus vos dilectos Jacobum Fivellarii, consiliarium et scriptorem porcionis domus nostre, et Jacobum de Besanta, scriptorem nostrum, et utrumque vestrum insolidum, ita quod non fiat potior condicio occupantis, set quod alter vestrum inceperit alius prosequi mediare⁷³ valeat et finire, procuratores nostros certos et speciales ad petendum, exigendum et recipiendum, pro nobis et nomine nostro, a manumissoribus venerabilis Arnaldi Balistarii, quondam, civis Barchinone, seu aliis quibuscumque, illud salterium nostrum istoriatum et glosatum, in vitulinis pergameneis scriptum, quod nos dicto Arnaldo Balistarii comendaveramus racione aliquarum istoriarum que in dicto salterio erant ponende. Et ad solvendum, pro nobis et nomine nostro, quicquid racione operam dicti salterii debeatur. Et, de recepcione dicti salterii, apocham seu apochas faciendum. Et quoscumque dictum salterium detinentes in iudicio et extra, coram quibuscumque iudicibus ecclesiasticis vel secularibus conveniendum, quod ipsum salterium vobis nomine nostro tradatur integritur seu etiam restituatur. Et, ad hoc, ad implenda, compellendum seu compelli faciendum quoscumque detinentes salterium antedictum seu partem eiusdem. Et, generaliter, //57v omnia alia et singula super predictis et depend(e)ntibus seu [...] eisdem faciendum que nos facere possemus, ta[m] in iudicio quam extra, si personaliter interessemus etiam si talia essent que mandatum exigent speciale. Promitentes, vobis dictis procuratoribus et utriusque vestrum, nos semper

72. Trobareu una reproducció en microfilm d'aquest document a: ADMC, rotlle 90, fotogrames 534-535. De fet, la transcripció que editem s'ha realitzat a partir de la consulta d'aquest microfilm. Per tant, la foliació del llibre de registre no s'ha pogut contrastar amb el document en paper.

73. La darrera e corregeix i.

habere ratum et firmum quicquid per vos, dictos procuratores nostros et utrumque vestrum, super predictas et circa predicta pro nobis et nomine nostro procuratum fuerit sive gestum et, nullo tempore, revocare sub bonorum nostrorum omnium ypotheca.

In cuius rei testimonium, presentem litteram nostram vobis inde fieri iussimus nostro sigillo munitam.

Datum in villa nostra de Falçeto, ·xviº· kalendas augusti anno Domini ·mº· ·cccº· ·xlº· octavo.

Figura 1. Ferrer Bassa, vista del Saltiri anglocatalà obert, 1346-1348, Biblioteca Nacional de França, París (fotografia: © M. Moleiro ed.).

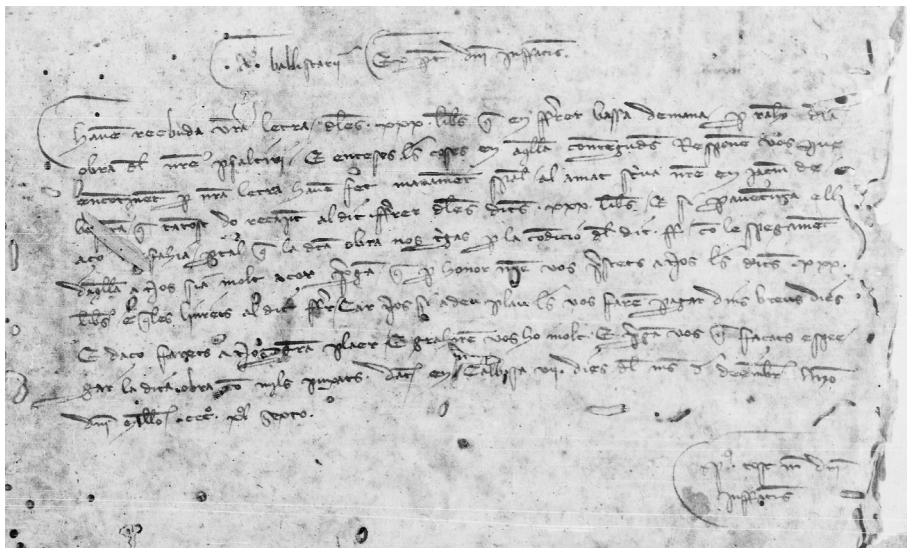

Figura 2. Document datat el 7 de desembre de 1346 on l'infant Pere demana 30 lliures per pagar l'obra d'un saltiri a Ferrer Bassa (fotografia: Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya).

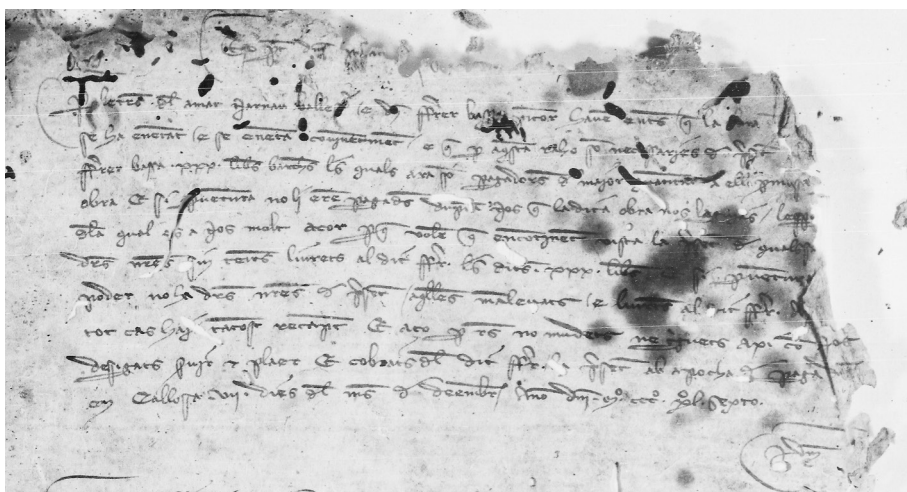
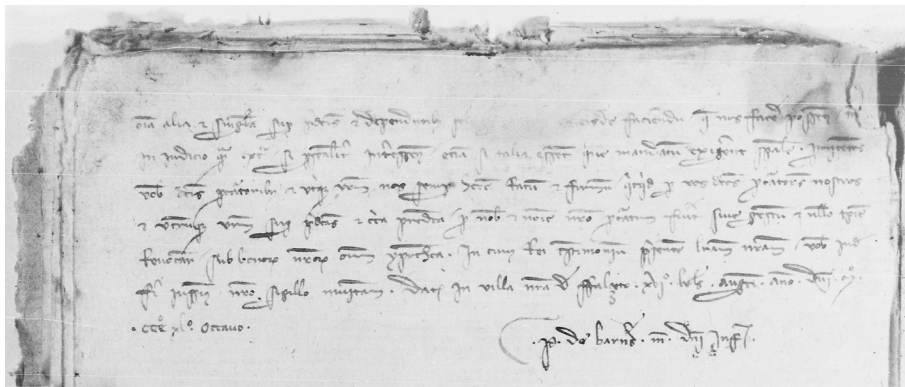
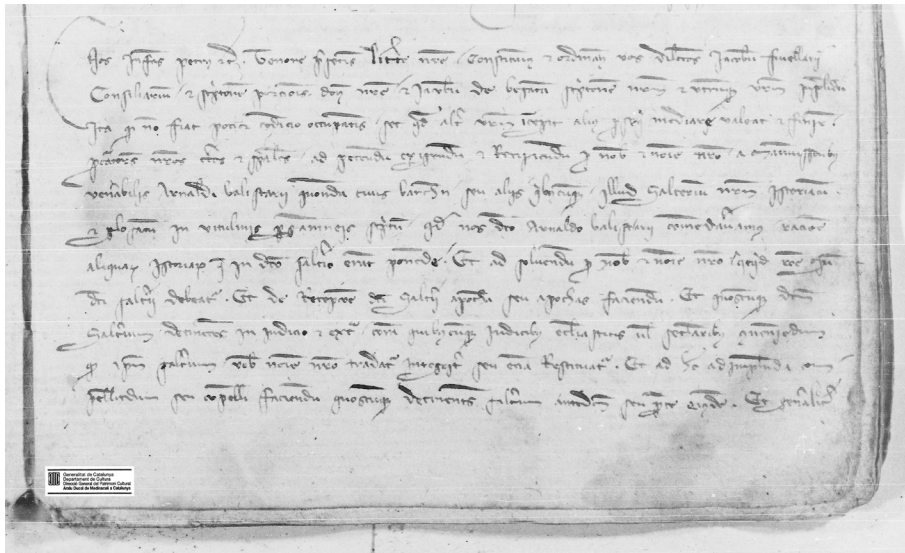

Figura 3. Document datat el 7 de desembre de 1346 on l'infant Pere mana pagar 30 lliures al pintor Ferrer Bassa per una obra que aquest ha començat (fotografia: Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya).

Figures 4a i 4b. Document datat el 17 de juliol de 1348, dividit en dues pàgines, on l'infant Pere mana reclamar el seu saltiri historiat i glossat, al qual s'havien posat algunes escenes (fotografia: Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya).

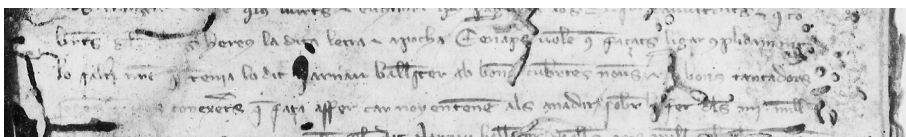

Figura 5. Fragment d'un document datat el 3 de novembre de 1348 on l'infant Pere mana enquadrarnar el seu saltiri (fotografia: Arxiu Ducal de Medinaceli a Catalunya).

Figura 6. Ferrer Bassa, escenes de la passió de Crist, *Saltiri anglocatalà*, fol. 117r, 1346-1348, Biblioteca Nacional de França, París (fotografia: © M. Moleiro ed.).

Figura 7. Ferrer Bassa, escenes de la capella de Sant Miquel, 1346, monestir de Pedralbes, Barcelona (fotografia: © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas).

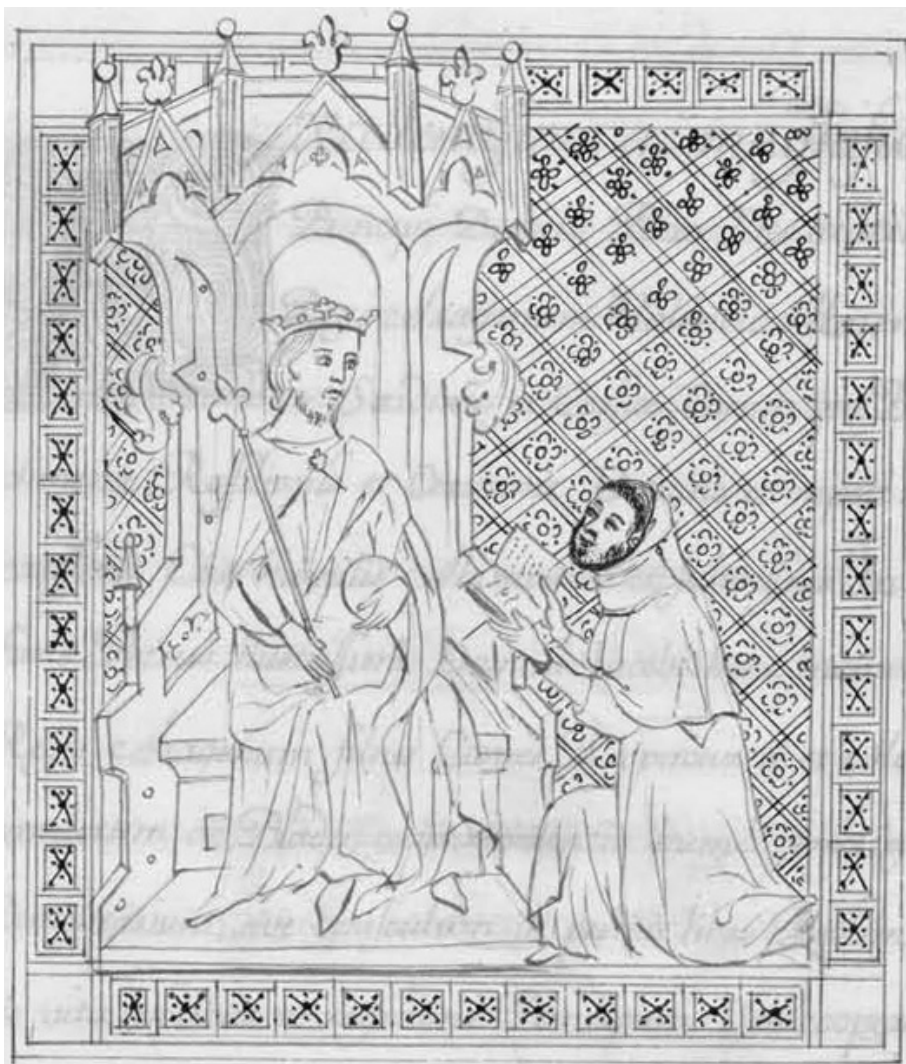

Figura 8. Anònim, reproducció d'una miniatura del segle XIV on l'infant Pere entrega el tractat *De vita, moribus et regimine principum*, còpia manuscrita del mateix tractat, 1752, Biblioteca Nacional d'Espanya, Madrid, MSS/12987 (fotografia: Biblioteca Nacional d'Espanya).
Vegeu: <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000087548&page=11>> (consulta: 18 gener 2015).

Figura 9. Ferrer Bassa, coronació del rei David, *Saltiri anglocatalà*, fol. 126r, 1346-1348, Biblioteca Nacional de França, París (fotografia: © M. Moleiro ed.).

Figura 10 . Ferrer Bassa, escena de saqueig i matances, *Saltiri anglocatalà*, fol. 103v, 1346-1348, Biblioteca Nacional de França, París (fotografia: © M. Moleiro ed.).